

Doklady o stavební podobě zaniklých tvrzí v Machovicích na Českobudějovicku

Daniel Kovář

Evidence of the construction scheme of abandoned fortresses in Machovice in the District of České Budějovice

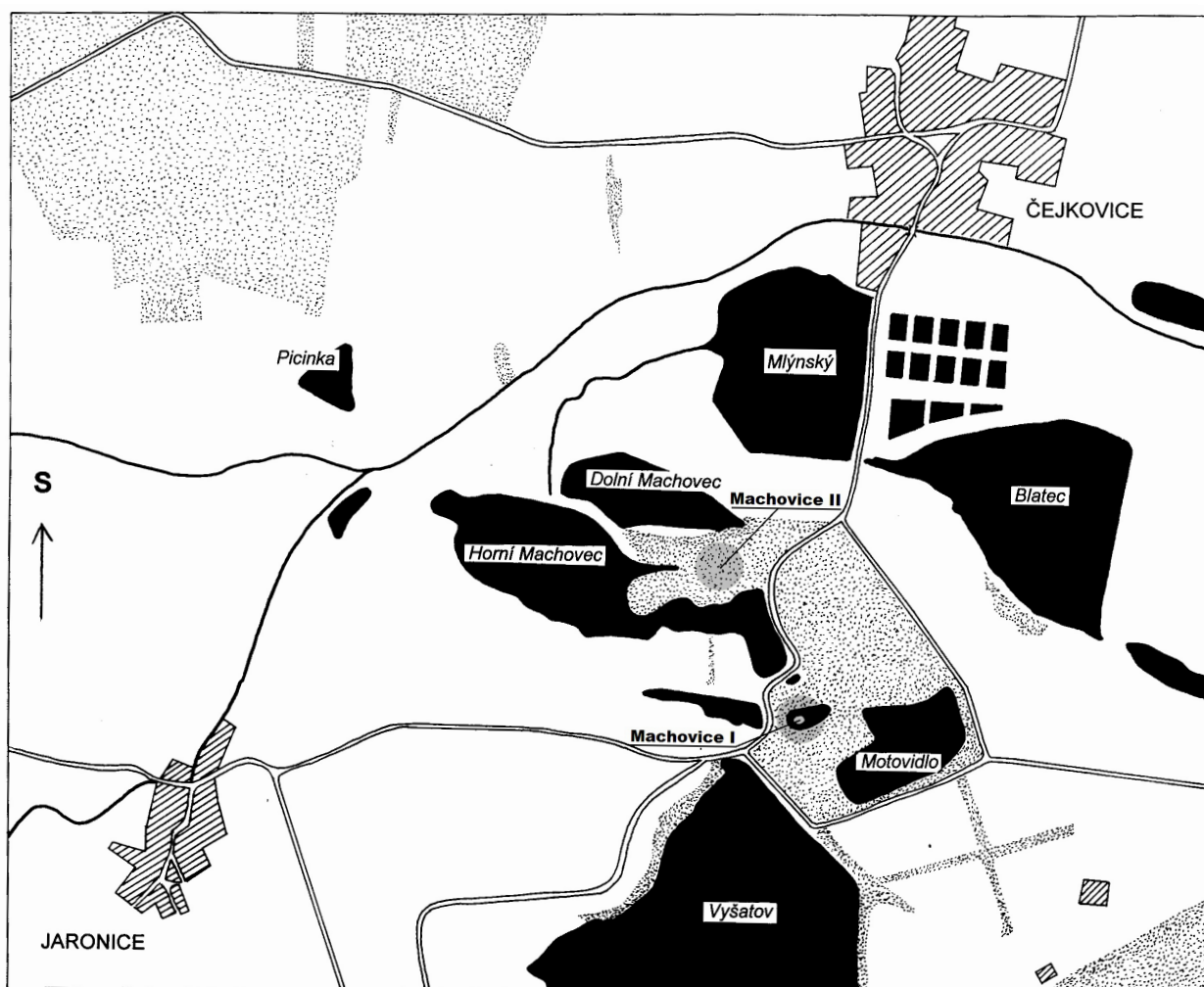
Abstract: *The paper focuses on the issue of two abandoned fortresses known as Machovice in close proximity to Čejkovice (District of České Budějovice). While the fortress situated to the south was abandoned at the beginning of the Thirty Years' War, the fortress located to the north was preserved in the form of ruins until the advanced stages of the 18th century. Based on archival sources and archeological material, the author attempts to outline the construction scheme of the fortress.*

Key words: *Machovice (District of České Budějovice) – fortresses – castell*

V ploché rybníčnaté krajině západně od Českých Budějovic se ve 14.–17. století nacházelo několik drobných sídel rytířského rodu Kunášů z Machovic; některá z nich existovala současně, jiná ve vzájemné časové návaznosti (Machovice, Vildštejn v Čejkovicích, Křenovice). Předmětem tohoto příspěvku je dvojice rodových tvrzí Machovice, přesněji řečeno upozornění na písemné a ikonografické prameny, které vypovídají o jejich původní podobě, a to v kombinaci se svědectvím archeologických nálezů získaných povrchovým průzkumem narušených míst. Nové poznatky vedou ke korekci dosavadních představ o délce existence a architektuře sídla.

Zaniklý sídelní areál byl počátkem raného novověku lokalitou poměrně významnou, jak to naznačuje i její zachycení na Klaudyánově mapě Čech z roku 1518, kde v prostoru mezi Českými Budějovicemi, Českým Krumlovem, Prachaticemi a Vodňany vidíme pouze tři další místa, totiž Netolice, Vlhavy a právě Machovice.

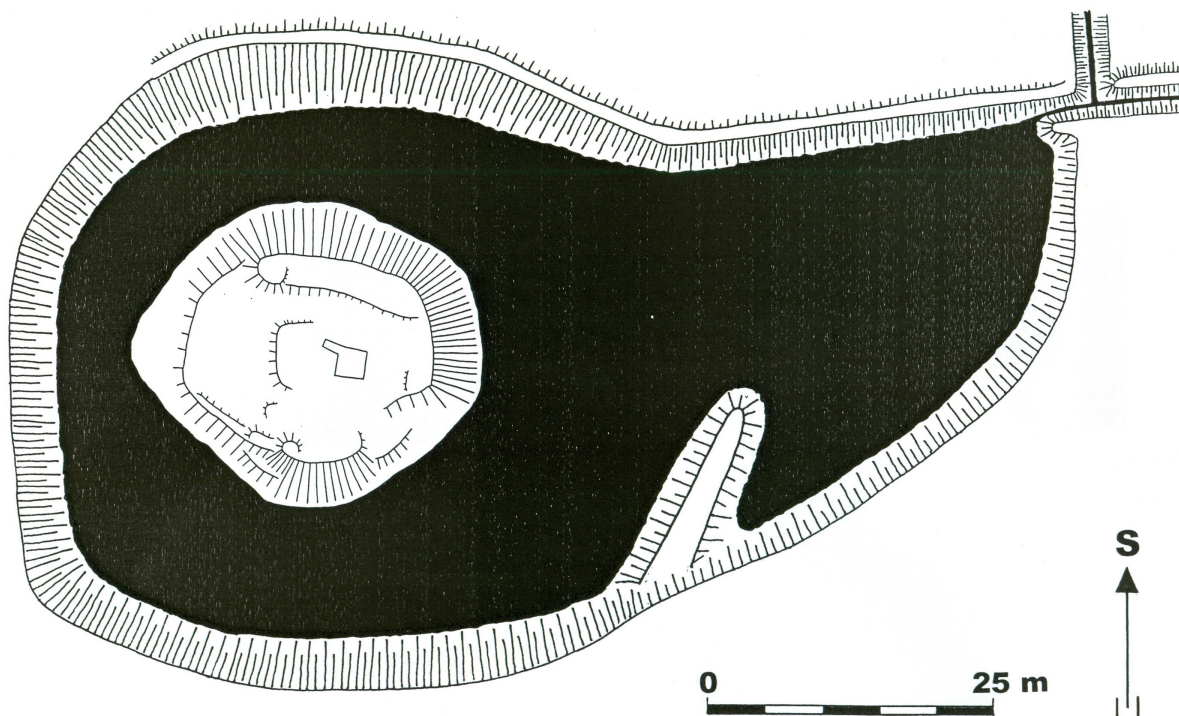
Pod historickým názvem Machovice se skrývají vlastně dvě tvrze vzniklé v důsledku majetkového dělení mezi více příslušníků rodu (základní informace viz Caletka 2002; Kolektiv 2000, 439; Kovář 2011, 201–205; Sedláček 1890, 163–168). Písemné prameny dovolují vyslovit předpoklad, že první tvrz mohla být založena před rokem 1368, kdy sem přesídlili vladykové ze Strážova a začali užívat predikátu podle Machovic. Za její pozůstatek bývá obvykle považováno, i když bez spolehlivé argumentační opory, dobře dochované kruhové tvrziště s vodním příkopem přecházejícím v malý rybníček, které leží 1,5 km JJZ od Čejkovic. Severně (SSZ) od něho stávala druhá machovická tvrz, větší a patrně mladší, chráněná z několika stran rybníky Dolním a Horním

Obr. 1. Situační plán krajiny v okolí Čejkovic (okr. České Budějovice) s vyznačením zaniklých tvrzí Machovice I a II šedými kroužky. Kresba autor. – **Abb. 1.** Der Situationsplan der Landschaft in der Umgebung von Tschekowitz (Bez. Budweis) mit der Markierung der vergangenen Festungen Machowitz I und II. Zeichnung Autor.

Machovcem. Těžba písku v 19. a první polovině 20. století však zdeformovala terén druhého tvrziště natolik, že tu dnes najdeme zmeř reliéfních útvarů, z nichž jen málokteré lze považovat za původní relikt tvrze. Obě machovická sídla jsou vzájemně vzdálena 450 metrů.

Z písemných pramenů se nedozvídáme, kdy došlo k výstavbě této druhé tvrže, doba jejich existence se však překrývala v řádu několika desítek let. Druhé sídlo mohl hypoteticky založit Kunáš z Machovic, významný příslušník roku, zachycený v dlouhém období let 1450–1497, přičemž počátkem padesátých let už byl politicky aktivní a v období 1469–1480 sloužil jako purkrabí na rožmberském hradě Dívčím Kameni (Maidštejně). Nezdá se pravděpodobné, že by se rytíř takového společenského postavení spokojil s velmi omezeným obytným komfortem, jaký mohla poskytnout stísněná stará tvrz na ostrůvku s průměrem 20–22 metrů. Další stavební aktivitu ovšem můžeme předpokládat o století později, konkrétně v době následující po letech 1549 a 1554, kdy došlo k částečnému rozdělení držby mezi početnou generaci zesnulého Bohuslava Kunáše z Machovic; ve třetí čtvrtině 16. věku musely Machovice současně uspokojit rezidenční nároky nejméně čtyř dospělých mužských členů rodu, samozřejmě s rodinami. Jistým signálem, naznačujícím souběžnou existenci dvou sídel s odlišnou dobou vzniku – a intuitivně také s rozdílem v architektonické kvalitě – je přídomek Jana Kunáše, který se v rozmezí 1569–1580 psal „na

Obr. 2. Plánek tvrziště Machovice I. Zaměření a kresba autor. – **Abb. 2.** Der Plan der Burgstätte Machowitz I. Vermessung und Zeichnung Autor.

Starejch Machovicích“. Ještě při dalším dělení mezi sourozenci v roce 1598 získal Vyšata Beneš Kunáš fakticky jako samostatný statek Staré Machovice, podle nichž se v prvních dvou dekádách 17. století psal, a o které přišel v rámci pobělohorských konfiskací (NA, fond Čechy, Morava, Slezsko, kart. 24, list z 19. 5. 1609; Bílek 1882, 311–312; Sedláček 1869, 46).

V následujícím textu si všimneme obou zaniklých sídel a pokusíme se shrnout poznatky o jejich stavební podobě, konstrukcích a vybavení. Lépe dochované jižní tvrziště si pracovně označme číslem I, severní machovickou tvrz potom jako II.

Machovice I

Dřívější představa, že tvrz byla opuštěna s výstavbou druhého machovického sídla, neodpovídá skutečnosti. Nejnovější archeologické nálezy, ale také výsledky revize písemných pramenů naopak dokládají, že sloužila jako rezidenční objekt až do začátku třicetileté války. Doba její existence tedy zahrnuje přibližně dvě a půl století, a nepochybně procházela stavebními proměnami, směřujícími i za stísněných podmínek ke zvýšení obytného komfortu. Možnosti stavební expanze sídla ovšem omezovalo jeho umístění na ostrůvku, obklopeném vodním příkopem. Terén jádra vykazuje pouze nízké valovité reliкty, táhnoucí se podél severního a jihozápadního okraje vnitřní plochy. Na základě pouhého povrchového průzkumu nelze říci, zda se jedná o pozůstatky obvodové fortifikace, nebo současně o zbytky zástavby.

Archeologický materiál se daří průběžně získávat ze stěn novodobého výkopu (dětského úkrytu) východně od středu plošiny, ale mnohem větší soubor pochází z vývratu pod východním úpatím ostrůvku, na dně vodního příkopu, který byl v roce 2019 výjimečně vypuštěný. Nálezy mimo jiné vypovídají o stavebních konstrukcích zaniklé tvrze. Na obou uvedených místech lze zachytit jednak značné množství úlomků cihel, z nichž měřitelné exempláře dosahují tloušťky 6 cm. Spolu

s nimi se tu v bohaté míře vyskytují kusy mazanice, přičemž největší mají tloušťku až 8 cm, což nasvědčuje existenci dřevěných částí staveb s dosti masivní vrstvou omazávky. Ojedinele byly zjištěny rovněž zlomky střešních prežů (tloušťka 18 mm), dokládající přítomnost pálené krytiny alespoň na některých střechách. Výskyt stavební keramiky můžeme spekulativně propojit s archivními zprávami o nákupech cihel z budějovické městské cihelny, které Kunášové uskutečňovali přinejmenším v letech 1579 a 1582 (Kovář 2008, 99 a 101). Obytné kvality tvrze zvyšovala rovněž dekorativní otopná zařízení, jako jejichž pozůstatek jsou nalézány zlomky kachlů renesančního stáří; jeden rozměrnější fragment kachle má i část výzdoby, ovšem pouze okrajový ornament, takže hlavní motiv není znám. Z vývratu pod okrajem ostrůvku byl získán početný soubor keramiky, promísený se zmíněnými cihelnými zlomky a mazanicí, a ze stejné nálezové situace pochází i většina úlomků kachlů. Keramika je datovatelná převážně do novověku, zhruba ze 17 % jsou v ní zastoupeny glazované střepy. Charakter archeologického materiálu celkově odpovídá spíše posledním fázím existence machovického sídla ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století. Dokresluje snahu příslušníků rytířského rodu udržet i v limitujících podmínkách krok s dobovým standardem životního stylu, podobně jako písemné prameny dokládají houževnaté úsilí o maximální hospodářský zisk z územně nevelkého a navíc mezi sourozence rozděleného statku.

Předpokládaným posledním držitelem „*Starých Machovic*“ byl Vyšata Kunáš, který je v některých pramenech z období 1600–1609 uváděn s poněkud nejasným přídomkem „*na Machovicích a Dvořišti*“ (Kovář 2011, 204). Protože žádná lokalita s názvem Dvořiště v majetku rodu nebyla, není vyloučeno, že se tak označoval rezidenční dvůr, který mohl stát v sousedství stísněné tvrze. Za úvahu v této souvislosti stojí reliéfní stopy zaniklých objektů v terénu při jižní straně tvrziště Machovice I, včetně pozůstatku malého rybníčku či haltýře; také tyto relikty by si v budoucnu zasloužily bližší pozornost.

Machovice II

Zatímco jižní tvrz, opuštěná začátkem třicetileté války, rychle podlehla fyzické zkáze, severní tvrz – větší a solidněji vybudovaná – odolávala zániku mnohem déle, i když přestala být obývána zhruba ve stejné době. Svou roli v tom jistě sehrála vůle Jiřího Jaroslava Kunáše, který si ve smlouvě o prodeji statku Vildštejna s Machovicemi z roku 1687 vyžádal „*starý zámek Machovský, kterýž jest Kunášův rodným sídlem, a když někdo z toho rodu zemřítí má, znamená jest nahoře v kapli s hořícími světly, od zboření zachovati a jej pro budoucí věky na památku zachovati*“ (Sedláček 1890, 166). Nastupující hluboká vrchnost tuto podmínku respektovala a machovické tvrzi se alespoň do určité doby vyhýbal osud jiných podobných sídel rozebraných na stavební materiál. Machovice proto ještě kolem poloviny 18. století stály v podobě zříceniny s vysokým podílem dochovaného zdiva. Přímo kolem ní procházela důležitá komunikační spojnice mezi Českým Krumlovem a Hlubokou, což zvyšovalo obecné povědomí o existenci ruiny, která navíc měla být dominantním prvkem zdejší převážně bezlesé krajiny. Na plánu pozemků, příslušejícím k panskému dvoru v Čejkovicích, z roku 1785 je v místě jádra tvrze již jen schematicky naznačena zřícenina formou dvou souběžných obdélníků růžové barvy (SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 46, Geometrický plán pozemků dvora Čejkovice, 1785).

Jedinečný ikonografický doklad o podobě severní machovické tvrze představuje rytina Josefa Farka, uveřejněná roku 1844 v díle F. A. Hebera, k níž existuje přípravná kresebná předloha (nové vydání Heber 2008, 253–255). Jde o celkový pohled na zříceninu, obklopenou jedním příkopem a náspem, a zasazenou do rybníčné krajiny. Nejasný je už samotný směr, odkud byla kresba pořízena. Situace rybníků v popředí by odpovídala spíše pohledu od jihu, zatímco rybníční hráz s alejí a cestou naopak pohledu od severu. Napovědět mohou i boží muka, zachycená na koruně

Obr. 3. Fragment kachle nalezený roku 2019 ve vývratu při východní straně jádra tvrziště Machovice I (nález bude spolu s ostatními předán do sbírek Jihočeského muzea v Českých Budějovicích). Foto autor. – **Abb. 3.** Das Kachelfragment, das im Jahre 2019 bei der Ostseite des Kernes der Burgstätte Machowitz I gefunden wurde (der Fund wird mit anderen gefundenen Gegenständen in die Sammlung des Südböhmischen Museums übergeben werden). Foto Autor.

náspu vpravo od tvrze, což by byla poloha zcela netypická a nepravděpodobná. Boží muka, i když v mladší podobě, se skutečně nacházejí 200 metrů VSV od tvrziště, u křižovatky silnic; na Heberově vyobrazení tedy mohou být pouze v zákrytu za náspem a v poněkud matoucím zvětšeném měřítku. Podlouhlé stavení vlevo za zříceninou by snad mohlo znázorňovat dvůr v Čejkovicích. Obě tyto posledně jmenované skutečnosti svědčí spíše pro pohled z jižní, respektive mírně jihovýchodní strany, čemuž také lépe odpovídá směr slunečního osvětlení přední stěny objektu. Zdivo ruiny je tu zachyceno do výše třetího podlaží, s víceméně rovnou korunou, kterou o něco převyšuje nárožní válcová věž.

Samotná stavba už ale v Heberových časech tuto podobu neměla, její zděné konstrukce zanikaly nebo již zcela zanikly a proměnily se v haldy sutin. Přípravná kresba a výsledná rytina byla vytvořena podle vyobrazení ze staré mapy z roku 1760, kterou měl kdysi v držení schwarzenberský inženýr Josef Langweil (Heber 2008, 253 a 261; SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, nezpracovaná část, Mikuschkowitz, C. 1855: Statistische und geschichtliche Uebersicht der hochfürstlich Schwarzenberg'schen Herrschaft Frauenberg II, 235). V uměleckém přepracování B. Kutinou ji převzal také A. Sedláček (1890, 164). Detailní a zdánlivě přesné Heberovo vyobrazení nevyvolávalo pochybnosti a stalo se hlavním východiskem pro interpretaci stavební podoby zaniklé tvrze, tím spíše, že chybějí hmotné pozůstatky, s nimiž by bylo možno vedutu konfrontovat. Literatura uvažuje o dvoupalácové dispozici zaniklého sídla, doplněné o válcovou

věž v nároží jednoho z paláců. Jak dále ukážeme, věrohodnost Heberem uveřejněné rytiny může být problematická, neboť Heber vycházel ze zprostředkované předlohy neznámých kvalit.

Z 18. století naproti tomu pocházejí dvě autentická svědectví, že machovická tvrz mohla vypadat jinak. Prvním je mapka vyhotovená v rámci projednávání sporu o trasu zmíněné komunikace z Českokrumlovska ke Hluboké okolo roku 1728 (SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 120, Přehledná mapa území, kudy vede nová silnice z Kamenného Újezda do Hluboké nad Vltavou). Jako výrazný orientační bod, kolem kterého cesta probíhala, tu autor mapky zakreslil „*pustý zámek Machovice*“ („*Öedes Schlössl Machowiz*“). Kresba je schematická, přesto výmluvná: z mírného nadhledu vidíme obdélnou budovu s válcovými věžemi ve všech čtyřech nárožích. Drobný schematický zákres, blížící se charakteru mapové značky, by sám o sobě asi nemohl otrást důvěrou v Heberovo vyobrazení. Prakticky shodné svědectví však podává i osoba velice důvěryhodná, schwarzenberský zeměměřič Petr Kašpar Světecký, který kolem poloviny 18. století zaznamenal, že z bývalých Machovic „*toliko zdi od zámku čtyřhranného, v každém rohu věž ještě stojí, na silnici když se jede od Budějovic k Vodňanům, leží v rovině mezi rybníkama*“ (SOA Třeboň, sbírka Rukopisy Třeboň, sign. A 22/2, Historische Nachrichten II, pag. 723). Víme, že Světecký měl vyvinutý pozorovací talent, a to i pro památky silně archeologizované, které zpravidla přesně a výstižně popsal (Kovář 2018). Těžko si představit, proč by u výrazné zříceniny, kterou bezesporu osobně spatřil, hovořil o čtyřech věžích, kdyby je neměla. Poněkud méně přesvědčivě působí drobné schematické vyobrazení machovické tvrze na mapě hlubockého panství, datované do rozmezí 1700–1750; na místy poškozené, špatně čitelné olejomalbě se zdá, že jsou zachyceny věže ve třech nárožích (SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 121, Mapa panství Hluboká nad Vltavou).

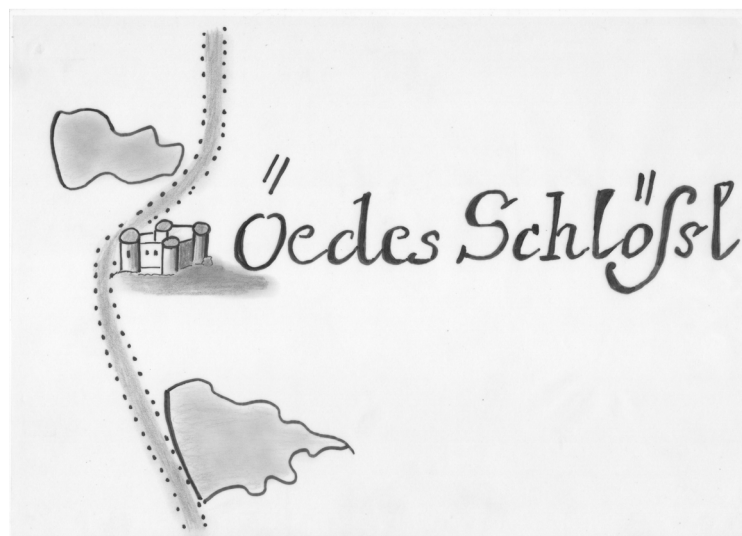
Domnívám se, že dvěma uvedeným zdrojům z 18. století lze přikládat větší váhu, než veduté z díla F. A. Hebera. Tvrz Machovice podle nich měla čtvercový půdorys s válcovou věží v každém nároží. Tento stavební typ není v českém prostředí příliš obvyklý a jeho výskyt v jižních Čechách byl zcela ojedinělý. Naproti tomu charakteristický je pro Uhry, zejména Horní Uhry (Slovensko), kam se dostal jako import z italského prostředí. Po polovině 15. století se typ opevněného sídla se čtyřmi válcovými věžemi v nárožích ujal nejprve v neklidné oblasti Milána a Benátek, a to v zásadě ve dvou variantách: buď jako čtyřkřídlá dispozice, nebo redukovaný pouze na obdélný palác srostlý s nárožními věžemi.¹ Zejména první uvedená varianta měla nespornou výhodu v takřka ideálním kompromisu mezi fortifikačními požadavky a nároky na komfort obytné složky; vnější plášť, dokonale flankovaný věžemi, bylo možno plně uzpůsobit k obraně a obvodové zdivo prolomit jen nejnужnějšímí střelnými otvory, zatímco do chráněného nádvoří se obvodová křídla mohla obracet rozměrnými okny, dostatečně osvětlujícími interiéry.

Popsaný typ italského kastelu se hodil pro území latentně ohrožená vojenskými konflikty, kde šlechtická vrstva přesto usilovala o reprezentativní a pohodlný životní styl. Není proto divu, že dobře odpovídal právě potřebám hornouherského prostředí, po několik století poznamenaného tureckým nebezpečím. Jako čistě vojenské objekty s charakteristickou čtveřicí nárožních věží (bašt) vznikly už po roce 1526 pevnosti Bzovík a 1564–1571 Nový zámek v Banské Štiavnici. Neobvyklá vizáž těchto staveb mohla významně ovlivnit domácí stavební kulturu. Dobroslava Menclová kromě toho předpokládala klíčové inspirativní působení thurzovského zámku v Bytči, jehož stavba byla v roce 1571 svěřena milánskému architektovi. Bytčanské sídlo se mohlo stát inspirací pro desítky dalších kaštelů na Slovensku, kde se dispoziční typ se čtyřmi věžemi udržel až do první poloviny 18. století a postupně ztrácel svůj původní fortifikační účel. Nárožní věže, válcové i čtverhranné, někdy v počtu redukovaném na dvě nebo tři, zůstaly jakýmsi závazným architektonickým prvkem rezidenčních objektů, vyjadřujícím sociální status stavebníka, ačkoli už prakticky přestávaly být schopny účinné obrany (Menclová 1973, 434–440).

Obr. 4. Rytina tvrze Machovice II z díla F. A. Hebera (1844). – **Abb. 4.** Der Kupferstich der Festung Machowitz II aus dem Werk von F. A. Heber (1844).

Import stavebního typu se pravděpodobně ubíral více různými cestami, nikoli jen přes Horní Uhry. Svůj význam tu mohla mít výprava české šlechty do Itálie v letech 1551–1552, v jejímž důsledku pronikla do našeho prostředí řada přímých uměleckých inspirací. A připomeňme v této souvislosti také čtyřvěžovou (?) dispozici hradu Freudensteinu v krušnohorském Jáchymově již z let 1516–1517. Na silný vliv z Uher však může ukazovat i skutečnost, že řadu příkladů popsaného stavebního typu nacházíme v pásu vedoucím přes jižní Moravu a Dolní Rakousko do Čech, kde se výskyt soustřeďuje zejména na oblast Vysočiny a zároveň jeho uplatnění spíše slábne a rozměňuje se. Z jihomoravských lokalit lze uvést zejména Boskovštejn nebo Stráneckou Zhoř, na české straně Větrný Jeníkov, nepříliš vzdálený Herálec, dále Louňovice pod Blaníkem a příbuzný Domašín; u dvou posledně jmenovaných sídel byli stavebníky dva bratři Skuhrovští ze Skuhrova, což mohlo mít vliv na vnější podobu sídel (Kašička 2004). V poněkud větším měřítku se dispozice se čtyřmi věžemi uplatnila u Kostelce nad Černými lesy nebo Zahrádek na Českolipsku. Na dolnorakouském území je reprezentantem typu například známý zámek Artstetten u Melku z let 1560–1592, poněkud rozsáhlejší Sitzenberg u Tullnu, určitou modifikací je Dobersberg u Waidhofenu, a za jednu z blízkých analogií může sloužit zámek Stockern u Hornu, přestavěný okolo roku 1576. Budování sídel se čtveřicí nárožních okrouhlých věží tedy spadá převážně do šedesátých až osmdesátých let 16. věku a rezonují v něm ještě fortifikační prvky pozdní gotiky, byť posunuté spíše do úlohy reprezentativní, demonstrativní a statutární, zatímco v Uhrách si déle uchovávaly svou obrannou úlohu. Způsoby, jakými se

Obr. 5. Tvrz Machovice II na mapě z doby kolem roku 1728. Originál ve Státním oblastním archivu v Třeboni, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapa č. 120. Překreslil autor. – **Abb. 5.** Festung Machowitz II auf der Landkarte aus der Zeit um 1728. Das Original wird im Staatsgebietsarchiv Wittingau aufbewahrt (Bestand Großgrundbesitz Hluboká nad Vltavou, Landkartearte Nr. 120). Reproduktion Autor.

tento typ šířil střední Evropou, a do jaké míry šlo skutečně o vzájemné ovlivňování, by si ovšem zasloužily samostatnou revizi.

Zda také tvrz v Machovicích na Českobudějovicku získala někdy během 16. století podobu čtyřúhelného bloku s věžemi v nárožích, nelze dnes ověřit povrchovým průzkumem, neboť v místě nejsou patrné sebemenší stopy destrukcí zdiva. Zřícenina byla pravděpodobně odtěžena hluboko pod povrch, takže nejspíše ani archeologický výzkum by nemohl vnést do záležitosti jasno. Novodobá těžba písku se soustředila nejspíše právě jen na plochu tvrziště, kde zanechala natolik chaotické utváření terénního reliéfu, navíc místy zneprůhledněného hustým porostem, že není možno přesně určit ani celkový rozsah zemní fortifikace a ostrůvku, na němž stálo jádro tvrze. Fragmenty původního vnějšího obvodu příkopu jsou snad zachovány při severozápadním a severovýchodním nároží areálu, v jihovýchodní části potom zcela hypoteticky úsek náspu, možná vnitřního. Jakýsi zdeformovaný půdorys tvrziště lze vyčíst ze snímku leteckého laserového měření (LIDAR), kde je vidět relativně pravidelně ohraničený, lehce obdélný útvar se zaoblenými rohy o celkových rozměrech zhruba 140x120 metrů. Jádro se tu zdánlivě projevuje zhuštěným výskytem nerovností, aniž by ale bylo možno stanovit jeho obrys. Lidarový snímek, asi zkrácený hustou vegetací, odpovídá terénní situaci jen v některých konturách, a pokusy o vzájemné porovnání proto dosud nepřinesly uspokojivé výsledky. Není ani jednoznačné, zda tvrz měla jen jeden široký vodní příkop, nebo zda bylo zemní opevnění zdvojené.

Na základě srovnání terénního průzkumu s lidarovým snímkem je možné připustit, že jádro tvrze dosahovalo rozměrů stran 50 až 60 metrů. Na nemalé dimenze ukazují i záznamy o dělení majetku mezi příslušníky rytířského rodu: například 21. července 1598 získal Jáchym Jiří Kunáš „díl tvrze Machovic řečený ... s pivovarem, spilkou, s sladovnou, hvozdem, s štokem, s placem ve tvrzi, s studnicí, což tu má ...“ (NA, Desky zemské menší 236, F 4). Ještě názornější je zápis z roku 1612, kdy jeden ze tří podílníků obdržel velkou prostřední světnici se síní, sklepem a kuchyňkou, velkou světnici pro hosty, dolní síň, klenutou místnost (sklep) v přízemí s komorou a velký sklep (pivnici). Popsané prostory tvořily ovšem teoreticky pouhou třetinu celkových obytných a užitkových kapacit tvrze, přičemž rozsah podílů ostatních dvou sourozenců neznáme. Společná

zůstala kaple, umístěná v patře, nahoře, dále plac dole ve tvrzi, studnice s jakýmsi starými zdmi a s místem, kde bývala sladovna (Sedláček 1890, 166). Takový rozsah sídla by současně vysvětloval, proč je v roce 1687 označeno výrazem „starý zámek“.

Opakované zmínky o „*place*“ nás ujišťují, že tvrz měla nádvoří, které bylo obklopeno obytnou zástavbou, nejspíše jednopatrovou. Pokud bychom ponechali alespoň část důvěry rytině z Heberova díla, mohlo jít o dispozici trojkřídlovou, čemuž nasvědčuje zejména vysoká zadní zeď, lépe viditelná na kresebné předloze k Farkově rytině. Na zbývající čtvrté straně by dispozici uzavírala zeď prolomená branou. Ta se u Hebera projevuje jako gotická, s hrotitým obloukem portálu a vpadlinou pro padací most, pokud zde ovšem nejde o historizující stylizaci; na kresebné předloze není vpadlina zachycena, ale otvory pro kladky její přítomnost indikují (Heber 2008, 254). Stejně tak mohla nádvoří obíhat křídla na všech čtyřech stranách, ale zamítnout nelze ani představu dvou křídel naproti sobě nebo vzájemně kolmých. Vše jsou samozřejmě jen spekulace a jimi nejspíše také zůstanou. Navíc musíme připomenout, že hovoříme o výsledném stavu v závěru fungování sídla, které jistě prošlo složitějším stavebním vývojem. V jedné z pozdějších fází nejspíše také vznikly čtyři nárožní věže, jejichž existence významně zvyšuje pravděpodobnost troj- až čtyřkřídle zástavby, jednak v zájmu symetrie, jednak proto, že vnitřní prostor věží rozšiřoval obytnou plochu křídel, s nimiž musel být propojen. Co se týče konkrétního využití interiéru, lze uvést jako zajímavý podnět příklad z Louňovic, kde se v jedné věži nacházela soukromá kaple (Kašička 2004, 41). Navenek potom věže zůstávaly demonstrativním prvkem architektury sídla, obdobně jako kupříkladu věže v ohrazení tvrze a dvora Žumberka, které pouze předstírají fortifikační funkci, zatímco ve skutečnosti šlo o objekty čistě utilitární (Kovář 2012). Přestože z hlediska statického je samozřejmě mnohem výhodnější, aby zdivo věže bylo dokonale provázáno s navazující budovou, čehož se dosáhne pouze současným zděním, najdeme i případy zdařilého druhotného připojení věže k nároží (opět např. Louňovice; Kašička 2004, 39–40).

Charakter stavebních konstrukcí a úroveň vnitřního vybavení tvrze nám i zde přibližují archeologické nálezy z povrchových sběrů, a to zejména ve vývratech při západním okraji areálu; Jan Caletka uvádí i pozorování kulturní vrstvy na východním obvodu (Caletka 2002). Zlomky cihel vykazují převážně tloušťku 6,5 cm, méně často pak 6 cm, a vyskytují se i úlomky dlaždic o tloušťce 4 cm. Rovněž tady lze poukázat na nákupy z budějovické cihelny v letech 1579 a 1582 (Kovář 2008, 99 a 101), aniž bychom samozřejmě dokázali tyto dvě záležitosti propojit. Nacházejí se tu zlomky prejzů o tloušťce 18 mm, odpovídající prejzům z tvrziště Machovice I, což by snad mohlo nasvědčovat společnému zdroji materiálu, ovšem na podobné závěry je vzorek příliš málo početný. Stavební pojivo reprezentují drobné kousky vápenné malty. Také v tomto případě můžeme připomenout nákup vápna Adamem Kunášem v roce 1589 (Kovář 2008, 101). Fragменты renesančních kachlů jsou připomínkou někdejšího otopného zařízení tvrze. Bohužel pouze nejistá ústní svědectví existují o nálezech pozlacených dýk okolo roku 1900, či nálezu kamenné dělové koule poblíž tvrziště (Caletka 2002, 251).

Shrňme si tedy předpokládaný vývoj podoby severní machovické tvrze situované mezi rybníky Horním a Dolním Machovcem a dnes až na nepatrné stopy zaniklé. Vznikla nejspíše ještě v pozdním středověku, možná po polovině 15. století za Kunáše z Machovic. Nasvědčují tomu nálezy keramiky, ale také mohutná zemní fortifikace, kterou už bychom u mladšího sídla neočekávali. Ploché terén a bezprostřední sousedství velkých rybníků bez problémů umožnily obvodový vodní příkop nejen napouštět, nýbrž i zavést vhodný režim obměny vody pod okny sídla, a vyvarovat se tím nepříjemných důsledků jejího zahňívání. Pokud jde o celkový půdorysný rozsah objektu, mohl mít již od začátku neměnný tvar a dimenze, a následný vývoj se mohl odehrávat jen formou dostaveb a zvyšování obytných kvalit. Jako analogii rozměrných pozdně gotických tvrzí z regionu můžeme připomenout Cuknštejn a Žumberk na Novohradsku nebo

A.

B.

C.

D.

E.

Obr. 6. Několik „ryzích“ příkladů stavebního typu se čtyřmi nárožními věžemi: A. Klátova Nová Ves (Slovensko, okr. Partizánske); B. Boskovštejn (okr. Znojmo); C. Stránecká Zhoř (okr. Žďár nad Sázavou); D. Louňovice pod Blaníkem (okr. Benešov); E. Stockern (Dolní Rakousko, okr. Horn), rytina G. M. Vischera z roku 1672. Foto autor. – **Abb. 6.** Einige Beispiele des „reinen“ Bautyps mit den vier Ecktürmen: A. Stockneudorf (Slowakei, Bez. Partizánske); B. Boskenstein (Bez. Znaım); C. Zhorz Straneczka (Bez. Saar); D. Launiowitz (Bez. Beneschau); E. Stockern (Niederösterreich, Bez. Horn), Stich von G. M. Vischer aus dem Jahr 1672. Fotos Autor.

Starý zámek v Libějovicích u Vodňan. V době držby čtveřicí bratrů – někdy během třetí čtvrtiny 16. století – mohlo dojít k vložení či přístavbě palácových křídel, a připustíme, že také k připojení věží v každém nároží; nabízí se úvaha, že v souvislosti s tím mohla být jednotlivá křídla i výškově vyrovnána a propojena. Výsledkem se tak stal typ původně italského kastelu, šířící se střeoevropským prostředím právě ve třetí čtvrtině 16. století a vyznačující se mimo jiné výrazně reprezentativním vizuálním účinkem. Již jen jako dohad můžeme nadhodit myšlenku, zda čtyři nárožní věže na Machovicích nemohly v symbolické rovině vyjadřovat počet sourozenců, kteří se na držbě rodového majetku v této generaci podíleli. Název „*Staré Machovice*“, poprvé se objevující v roce 1569, by snad mohl odrážet nápadnější rozdíl mezi oběma sídly nejen co do stáří, nýbrž i stavební podstaty, která se u nově přestavěné tvrze výrazně pozvedla.

Kunášovské sídlo Machovice II pravděpodobně patřilo k reprezentantům stavebního typu, v Čechách nepřilíš rozšířeného, a svým rozsahem i důrazem na obytnou složku stálo na nejasném rozhraní mezi tvrzí a zámekem. Nákladná údržba a provoz přepychové rezidence v podmínkách třicetileté války, kdy se jejich majetek ztenčil konfiskacemi, byla zřejmě nad možnosti Kunášů. Příslušníci rodu se uchýlili na skromnější sídla v Čejkovicích a Křenovicích, zatímco obě machovické tvrze zůstaly opuštěny.

Poznámky

¹⁾ V závislosti na konkrétních dimenzích bychom asi měli hovořit střídavě o věžích, věžicích nebo nárožních rizalitech, pro zjednodušení budeme užívat obecně srozumitelný termín věž.

Literatura a prameny

Archivní prameny

NA:

Národní archiv, Desky zemské menší, inv. č. 236.

Národní archiv, Čechy, Morava, Slezsko, kart. 24, list z 19. 5. 1609.

SOA Třeboň:

Státní oblastní archiv v Třeboni, sbírka Rukopisy Třeboň, sign. A 22/2, Historische Nachrichten II, pag. 723.

Státní oblastní archiv v Třeboni, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, nezpracovaná část, Mikuschowitz, C. 1855: Statistische und geschichtliche Uebersicht der hochfürstlich Schwarzenberg'schen Herrschaft Frauenberg II.

Státní oblastní archiv v Třeboni, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 46, Geometrický plán pozemků dvora Čejkovice, 1785.

Státní oblastní archiv v Třeboni, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 120, Přehledná mapa území, kudy vede nová silnice z Kamenného Újezda do Hluboké nad Vltavou, nedatováno [kolem 1728].

Státní oblastní archiv v Třeboni, Velkostatek Hluboká nad Vltavou, mapy a plány, mapa č. 121, Mapa panství Hluboká nad Vltavou, nedatováno [1700–1750].

Literatura

Bílek, T. V. 1882: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Praha.

Caletka, J. 2002: Příspěvek k dějinám tvrze Machovice. Výběr 39, 251–254.

Heber, F. A. 2008: České hrady, zámky a tvrze 3. Jižní Čechy. Praha.

- Kašička, F. 2004: Louňovice a Domašín (Renesanční tvrze rytířů Skuhrovských ze Skuhrova). In: Dějiny staveb 2003. Plzeň, 38–44.
- Kolektiv 2000: Encyklopedie českých tvrzí 2. Praha.
- Kovář, D. 2008: Písemné zprávy o stavební činnosti na drobných panských sídlech Českobudějovicka v raném novověku. *Castellologica bohemica* 11, 89–112.
- Kovář, D. 2011: Tvrze, hrady a zámky Českobudějovicka. České Budějovice.
- Kovář, D. 2012: K otázce datování a funkce opevnění tvrze Žumberka. *Časopis Společnosti přátel starožitností* 120, 48–56.
- Kovář, D. 2018: „Potomci moji se ptejte, kde to sídliště stávalo“. Schwarzenberský zeměměřič Petr Kašpar Světecký jako průkopník archeologie středověku v jižních Čechách. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 31, 363–371.
- Menclová, D. 1973: Príspevok k typológii hradov, zámkov a kaštieľov na Slovensku. In: Pison, Š.: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku. Martin, 399–446.
- Sedláček, A. 1869: Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné. Praha.

Daniel Kovář: Belege der Bauform der verschwundenen Festungen in Machowitz (Bez. Budweis)

Der Beitrag beschäftigt sich mit der Problematik von zwei verschwundenen Festungen, die unter demselben Namen bekannt sind. Der Autor weist auf die schriftlichen und ikonographischen Quellen hin, die über die ursprüngliche Bauform berichten. Seine Behauptung wird auch durch die archäologischen Quellen unterstützt, die während der Oberflächenausgrabungen in der Lokalität gefunden wurden. Die Kombination der genannten Quellen führt dann zur Korrektur der bisherigen Erkenntnisse über die Existenzdauer beider Festungen und ihrer Architektur. Die erste Festung wurde schon vor dem Jahre 1368 gegründet. Aus diesem Jahre stammt die erste Erwähnung über Machowitz von einem Prädikat. Als Überrest der ältesten Festung gilt in der Literatur eine gut erhaltene kreisförmige Festung mit einem Wassergraben, der sich in einen kleinen Teich verwandelt, die etwa 1,5 km südwestlich von Tschejkowitz liegt. Nördlich davon befand sich die zweite Festung, die größer und wahrscheinlich auch jünger war und die von mehreren Seiten durch die Teiche geschützt wurde. Die genauere Lokalisierung dieser Festung ist problematisch, weil der Burgstall wegen der Sandgewinnung völlig verschwand.

Die südlich orientierte Festung wurde zu Beginn des Dreißigjährigen Krieges verlassen und verfiel schnell; die Reste der nördlichen Festung standen noch im fortgeschrittenen 18. Jahrhundert. Die Kombination der schriftlichen Quellen und archäologischen Funde führt den Autor zum Schluss, dass die nördliche Festung möglicherweise nach der Mitte des 15. Jahrhunderts unter der Herrschaft von Kuneš von Machowitz entstanden ist. Die massive Erdbefestigung wurde mit einem Wassergraben kombiniert. Der Grundriss der Festung könnte von Anfang an eine unveränderbare Form und Größe haben (ca. 50x50 m) – als Analogie zu den großen spätgotischen Festungen aus der Region können wir Zuckenstein und Sonnenberg bei Grätzen oder das Alte Schloss in Libejowitz bei Wodnian erwähnen. Irgendwann im dritten Viertel des 16. Jahrhunderts konnten die Palastflügel sowie die Türme an jeder Ecke zugebaut werden. Das Ergebnis gewann die Form des ursprünglich italienischen Kastells, das sich im dritten Viertel des 16. Jahrhunderts im Mitteleuropa ausbreitete und das sich unter anderem mit einem sehr repräsentativen visuellen Effekt auszeichnete. Der Sitz von Machowitz II gehörte wahrscheinlich zu den in Böhmen wenig verbreiteten Vertretern dieses Bautyps und stand mit seiner Ausdehnung und Wertlegung auf den Wohnbereich an der unübersichtlichen Grenze zwischen Festung und Schloss.